

הרב יהודה הלוי עמיחי

היתר מכירה כהוראת שעה ושעת הדחק גם השנה

א. הצגת השאלה

מאז שהחלו לנהוג בהיתר המכירה הורו הרבנים שאין היתר זה הפקעה של מצוות השמיטה, **אלא הוראת שעה**, ולפני כל שמיטה חלה חובת בירור מחודשת אם יש צורך בעשיית היתר מכירה.¹

שנת תשע"ה שנת שמיטה על פי המניין המקובל בארץ ישראל, ונשאלת השאלה אם יש מקום לחזור ולחדש את היתר המכירה גם בשנה זו.

השאלה חזרה והתעוררה מכיוון שהיקף החקלאות בארץ ישראל במגמת ירידה, מספר החקלאים פוחת והולך, וכיום אחוז החקלאים מכלל המפרנסים במשק הוא 2.2%.² אחוז היצוא החקלאי הוא 2.5% מכלל היצוא של המשק הישראלי, וישנם ענפי מזון שרוב התוצרת שלהם מגיעה בעיקר מחו"ל (למשל, חיטה, אורז וקטניות). נוסף על כך, הממשלה איננה מעודדת חקלאות רגילה, אלא חקלאות חדשנית וייחודית.

מחד גיסא, במצב הנוכחי בארץ ישראל, אפשר לוודא שבמדינה יהיה את כל היבול הנדרש לצריכה בשנת השמיטה ללא כל גידול בארץ, שהרי אפשר לייבא ירקות ופירות מכל מקום. בכל מקרה ברור שאם לא יגדלו במשך שנה אחת בארץ ישראל – לא יהיה רעב בארץ, ולא ייחרב היישוב בארץ.

מאידך גיסא, ברור שחלק גדול מהחקלאים שלא יגדלו שנה אחת לא יוכלו לחזור עוד לחקלאות, שהרי השווקים ייתפסו, והחקלאים ימצאו לעצמם בשנה זו מקומות עבודה אחרים שאינם חקלאיים, והיקף החקלאות היהודית ילך וירד עוד. כמו כן ברור שחלק גדול מהחקלאים לא ישמעו בקול ההלכה,

1. הרב קוק, "משפט כהן", סי' עא אות ה; הגרי"מ טיקוצ'ינסקי, "ספר השמיטה", עמ' סב.
2. לפי נתוני השנתון הסטטיסטי לישראל (שנת 2013) הועסקו בשנת 2012 בחקלאות כ-30 אלף יהודים. לצורך השוואה: בשנת 1960 הועסקו כ-97.8 אלף יהודים בחקלאות.

והם יעבדו כדרכם בשנה השביעית, והארץ לא תשבות, ואדרבא תעבד כדרכה, והמשק יוצף בפירות וירקות שגדלו בדרך האסורה.³

ולכן נשאלת השאלה ביתר שאת, אם יש מקום לחזור ולעשות היתר מכירה גם בשנת זו, על אף שהיישוב בכללו לא יתמוטט, אבל בוודאי יהיו חקלאים שיתמוטטו, וישנו חשש שיתרבו פירות וירקות שגדלו בארץ בשמיטה בדרך האסורה.

ב. תולדות היתר המכירה

את היתרי המכירה אפשר לחלק לשתי תקופות: האחת – התקופה הקדומה, והשנייה – עם חידוש היישוב בארץ ישראל.⁴

לאחר חורבן בית המקדש וגלותנו מארצנו כמעט שלא היו יישובים יהודיים בארץ ישראל, ובוודאי שלא היה יישוב חקלאי בארץ ישראל.⁵ אולם אחרי גירוש ספרד (ה'רנ"ב) והגעת יהודים לארץ ישראל, החלו להופיע שאלות חקלאיות בארץ ישראל. אמנם חלק גדול מהשאלות נגע לשאלות של צרכנים יהודיים, הפרשת תרומות ומעשרות, כלאיים, וערלה בפירות נכרים, והרמ"א⁶ כתב שאין זה מצוי שיהיו ליהודים שדות. אולם החלו גם להופיע שאלות העוסקות בחקלאות יהודית, וראיה לכך ניתן למצוא אצל הרדב"ז⁷ שמתייחס ליהודים שיש להם קרקע בעזה, ולאחר מכן (משנת ה'רצ"ב עד שנת ה'שס"ה) אנו מוצאים בדברי המבי"ט ובדברי בנו המהרי"ט, ובן דורם המהרי"ם גלאנטי, תשובות בעניין שמיטה של קרקעות בבעלות יהודית. לאחר מכן רבי מרדכי רוביו, רב וראש ישיבה בחברון (בערך בשנת ה'תק"ל), נשאל כיצד יש לנהוג בשנה השביעית יהודי שיש לו כרם בחברון.

כל המשיבים האלו התירו לנכרי לעבוד באדמת ישראל, אלא שנחלקו אם מספיקה השכרה לגוי לשנתיים כדעת המבי"ט⁸ והמהרי"ט,⁹ או שיש למכור

3. בייחוד ירקות שיש בהם איסור ספיחים והם אסורים באכילה.

4. יסודי הדברים הופיע במאמרו של הגרמ"צ נריה, "לתולדות קיום מצוות השמיטה" (בספר צניף מלוכה, עמ' 274); הגרי"מ טיקוצ'ינסקי, "ספר השמיטה", עמ' נט.

5. רבינו אשתורי הפרחי, "כפתור ופרח", שנת ה' סז, פמ"ז: כתב "ועכשיו רוב פירותינו משל גויים הם".

6. חושן משפט סי' רעד.

7. שו"ת הרדב"ז אלף רח.

8. ח"ב סי' סד.

9. ח"ב סי' נב.

לנכרי לשנתיים כדעת מהר"ם גלאנטי¹⁰ ושמן המור.¹¹ תשובות אלו הובאו להלכה בפאת השולחן.¹²

שאלת השביעית שבה ועלתה במלוא חריפותה כאשר החלה ההתיישבות החדשה בארץ ישראל, ובשנת ה'תרמ"ט¹³ הייתה שנת השמיטה הראשונה, שהנושא נידון על ידי גדולי הפוסקים בארץ ומחוצה לה.

כבר בתחילת חידוש היישוב היהודי בארץ אנו מוצאים את המאבקים כיצד לנהוג בשנת השמיטה, כאשר בראש המצדדים להיתר היו בעיקר רבני רוסיה: הגאון ר' יצחק אלחנן, והגר"ש מוהליבר, הגר"מ עליאשברג, הגר"ש זנוויל, הגר"י מקוטנא, רבי יוסף ענגל, ורבי חיים אליעזר וואקס. ומאידך מתנגדי ההיתר היו בעיקר מרבני ירושלים: המהרי"ל דיסקין, הגר"ש סלאנט, הנצי"ב, הגרמ"ג יפה, רבי דוד פרידמן, ורבי יוסף זכריה שטרן.¹⁴

מחלוקת זו המשיכה לאורך השנים – אלו אוסרים ואלו מתירים, ועלינו להתבונן מבחינה הלכתית¹⁵ מדוע החלה מחלוקת חריפה זו עם התחדשות היישוב היהודי בשנת תרמ"ט, ומדוע לא כולם קיבלו את יסודי ההיתר, כפי שהורו הרבנים בתקופת הבית יוסף.

לצורך בירור שאלה זו תחילה עלינו לבחון אם נעשו בהיתר מכירת הקרקעות שינויים בהתחדשות היישוב בארץ ישראל.

ג. היתר המכירה בתקופתנו

היתר המכירה כפי שהיה מקובל בארץ ישראל (משנת ה'ש' עד שנת ה'ת"ק) היה מבוסס הלכתית על כך ששביעית בזמן הזה מדרבנן, וכל זמן שהקרקע תחת ידי הגוי – היא מופקעת מכל קדושה, ולכן **מותר לנכרי לעבוד בקרקע שהיהודי העביר לרשותו**. כמו כן אין איסור "לא תחנם" מכמה סיבות:

10. סי' נז.
11. סי' ד.
12. פאת השולחן, סי' כג סעיף טו, בית ישראל אות לא. המחבר עלה לארץ ישראל בעליית תלמידי הגר"א, בשנת תקס"ט, ונפטר בשנת תקצ"ט.
13. אמנם היה כבר יישוב חדש גם בשנת תרמ"ב, אולם בגלל קשיים ומחלות, ממילא הקרקע ננטשה ולא הייתה חקלאות בשנה ההיא בארץ ישראל. ראו יהודה אפל, "בתוך ראשית התחייה", עמ' 289.
14. עיינו הגר"מ טיקוצ'ינסקי, "ספר השמיטה" ח"ב, היתר מכירת קרקעות אות ב, עמ' נט; "תולדות קיום מצוות השמיטה" (צניף מלוכה, עמ' 282-286).
15. היו סיבות נוספות למחלוקת סביב היתר המכירה, כגון השקפה ציונית והיחס ליישוב החדש ועוד.

המכירה היא זמנית; הקרקע נמכרת לישמעאלי שאינו עובד עבודה זרה; המכירה נעשית לטובת היישוב היהודי, כדי שיהודים יוכלו להחזיק בקרקעותיהם, ולא יצטרכו למכרם לצמיתות, שהרי אם ימכרום תתבטל מצוות יישוב הארץ.

ואם כן נשאלת השאלה מדוע מתירי "היתר המכירה" בהתחדשות היישוב בארץ ישראל (משנת תרמ"ב) הסכימו כולם שאין זה אלא **הוראת שעה**,¹⁶ והתירו בגלל סיבות של שעת הדחק? ומדוע קמה התנגדות חריפה לפיתרון הלכתי שכפי שראינו השתמשו בו לפני כשלוש מאות שנה? נראה ששני דברים מהותיים השתנו בהתחדשות היישוב בארץ ישראל:

1. הפקעת השביעית.

2. עבודה עברית.

1. הפקעת השביעית

ההיתרים שניתנו בארץ ישראל על ידי המבי"ט, המהרי"ט, מהר"ם גלאנטי ושמן המור היו היתרים לפי שאלה מסוימת שנשאלה, אולם לא היה בכך צורה של הפקעה. כאשר החל היישוב היהודי להתחדש, ועלתה שאלת היתר המכירה, החשש היה שתופקע ותיעקר מצוות השמיטה, ולא יישאר ממנה זכר.

יסוד זה כבר כתב הגרי"ז מינצבערג זצ"ל,¹⁷ לאחר ששאלוהו אם מותר לקנות מפירות היתר המכירה:

מה שדרש ממני להודיע לו דעתי לעניין המכירה לעכו"ם, מי אני להכניס ראשי בין הרים גדולים להכריע בזה העניין, אבל בכלל אודיע לו שהגדולים שהתנגדו להיתר המכירה נחלקו לשתי סיעות: סיעה אחת מהגדולים היו דעתם שאין מועיל כלל מכירה, והם בטלים במיעוטם נגד גאוני הספרדים הקודמים, המבי"ט והמהרי"ט והר"מ גלאנטי ובתשובות שמן המור האריך והרחיב בדבריהם, כמדומה שהחיד"א בהסכמתו על ספר הנזכר כתב בשבחו שהיה סבא דמשפטים, ואחריהם החזיקו גדולים שבדורנו.

16. כבר בכתב היתר הראשון של הרב מקוטנא, והרב מוהליבר והרב זנוויל זצ"ל צוין שההיתר הוא לשעתו בלבד. וכן הנוסח הוא כאשר מורי ההוראה מוציאים את היתר המכירה בכל ערב שמיטה מאוזכרת ההנחיה שזו הוראת שעה.

17. רבה של העיר העתיקה, וראב"ד דב"ד החסידים ירושלים (פירות שביעית סי' ט).

וסיעה אחרת מהגדולים שהתנגדו רק לעשיית המכירה על ידי רבים השבים להתנחל בארצנו, ורצו שישמרו שנת שמיטה כהלכתה, וכל ישראל יסייעו להם בממונם בכדי שעל ידי זה יש תקווה שבקרוב יהיה גאולה שלמה, כאשר הוציא קול קורא בשנת עת"ר ונדפס בספר פאת השולחן, אבל לא אמרו שהמכירה בטלה.

יסוד זה אנו מוצאים בדיון הראשון שנערך לקראת השמיטה בתרמ"ט, הועלה נושא היתר המכירה, והגאון ר"ש מוהליבר אמר שעדיין לא החליט, כיוון ש"ניתנה לנו האפשרות לקיים את מצוות השמיטה, אחרי אלפיים שנה שלא היתה לנו היכולת לקיימה".¹⁸ בדברי הרב קוק זצ"ל "אבל העיקר מה שלבנו דואב הוא שעל כל פנים מצוות שביעית מופקעת היא, ואין מקיימים אותה... ועל זה לבי דווי, על שאנו מוכרחים ללמד את העם להפקיע מצוות שביעית, במקום שאנו חייבים תמיד להקים עדות ביעקב וללמד את ישראל להתחייב גם במצוות שאפשר להיפטר מהן".¹⁹

אנו לומדים שהיה חשש גדול של עקירת שביעית מארצנו, לעומת ההיתרים ליחידים שהיו בתקופות קדומות, הרי שכעת היה חשש לצביון כל היישוב שתיעקר ממנו מצוות שביעית.

2. עבודה עברית

הנושא השני שהבדיל בין היתרים הקדומים להיתר שנעשה בהתחדשות היישוב בארץ ישראל הוא העובד היהודי: ההיתרים הראשונים היו להשכיר או למכור את הקרקע לגוי שהוא יעבוד באדמתו, אולם בהתחדשות היישוב הרי שעיקר התכלית היה שהפועלים היהודים יוכלו לעבוד באדמת נכרי בשביעית,²⁰ ושאלה זו הייתה חדשה בעולם ההלכה.

השאלה היא כבדת משקל שהרי ייתכן שאפילו לשיטות שאין קדושת שביעית בפירות הנכרים, אסור ליהודי לעבוד בקרקע,²¹ מכיוון שבממשות הארץ עדיין יש קדושה.

18. יהודה אפל, "ראשית התחייה", עמ' 283 (הובא בספר "היתר תרמ"ט" מאת הרב שטרנברג).

19. אגרות הראי"ה קפט.

20. ראו "לתולדות חיבת ציון ויישוב ארץ ישראל", כרך שני מכתבים, עמ' 725 ועמ' 845, שעיקר ההצלה שראו חובבי ציון היה בעבודת היהודים בקרקע בשביעית.

21. הדעות הסוברות שמחד גיסא אין קדושת שביעית, ומאידך יש איסור עבודה, הובאו ב"שבת הארץ" פ"ד הכ"ט, הערה 17.

אולם יש הסוברים שבזמן שחיוב שביעית הוא מדרבנן, מעמדה ההלכתי של ארץ ישראל, לעניין מצוות התלויות בארץ, הוא כמו של "סוריא", ולכן יש קניין לעכו"ם להפקיע מקדושת הארץ, ומותרת גם עבודה בשביעית בקרקע של הנכרי.²² שיטה זו מבוססת על ספר התרומה ודעת הגר"א, אך רבו החולקים על שיטה זו, ומחלקים בין פירות שגדלו בשביעית ובין דין העובד בקרקע הנכרי.

אנו רואים שאין לפקפק כנגד הקדמונים שהוציאו היתר למכור ולהשכיר לנכרי בשביעית בהבלעה. אלא שיש חידוש נוסף והוא עבודת היהודי בקרקע הנכרי, ובשאלה זו נחלקו המתירים עצמם, כאשר הגר"י מקוטנא זצ"ל אסר מלאכות דאורייתא על ידי יהודים, ואילו הגר"ש מוהליבר זצ"ל התיר אפילו עבודת ישראל.²³ מרן הרב קוק זצ"ל החמיר מאוד שלא יעשו עבודות דאורייתא ע"י יהודי בקרקע מכורה לנכרי.

נראה ששתי שאלות אלו, הפקעת השביעית ועבודת ישראל, הם היסוד מדוע אפילו המתירים את היתר המכירה הצריכו שיעשה רק בשעת הדחק ולא כהנחיה כללית.

ד. השתנות טעמי שעת הדחק

אצל מחדשי ההיתר הובאו מספר נימוקים מדוע במצב היישוב הרי זה שעת הדחק, דבר שיאפשר לעשות היתר מכירה. הנימוקים היו שונים, אולם הנימוקים הללו לא היו את התשתית ההלכתית של היתר המכירה, אלא הסתמכו על הפסיקה שניתנה כבר בעבר. ואילו הנימוקים של התמוטטות כלכלית של היישוב והמושבות²⁴ הובאו כדי להתמודד עם השאלות הנוספות שהתעוררו במהלך השנים. הנימוקים להגדרת המצב כשעת הדחק ומדוע יש להשתמש בהיתר מכירה – אינם דברי הלכה, אלא נימוקים שיכולים להשתנות בכל תקופה. בשדה חמד הובא דיון במקרה של פוסק שכותב מספר נימוקים, אם כל נימוק עומד בפני עצמו או לא? אולם כל זה בנימוקים הלכתיים, אולם כאשר אנו דנים על הגדרת מצב, אין כאן דיון הלכתי אלא

22. עיינו "שבת הארץ" פ"ד הכ"ט, הערה 18.

23. ישועות מלכו (יו"ד סי' נה-נו).

24. אגרות המתירים הראשונים, הגאון ר' יצחק אלחנן, והגאון ר' יהושע מקוטנא, והגאון ר' שמואל מאהליווער, והגאון ר' שמואל זאנוויל ("ספר השמיטה", עמ' סו-ז, "צניף מלוכה", עמ' 282), "משפט כהן", סי' סג, "מבוא לשבת הארץ", ד"ה "וזאת למודעי", אגרות ב שלה.

הערכת המציאות, ולכן דברים אלו יכולים להשתנות. ואמנם בספר השמיטה²⁵ בתארו את היתרי המכירה בשנות תרמ"ט, תרנ"ו, עת"ר, הביא בכל פעם נימוק אחר מדוע יש צורך לעשות את היתר המכירה.

ומכיוון ששעת הדחק הדבר נמדד על פי דעת מורי הוראה כל אחד במקומו,²⁶ על כן חובה מוטלת על הרבנים – מורי ההוראה – לברר בכל שמיטה אם יש צורך לעשיית היתר מכירה.

עוד יש להוסיף שהנימוק של התמוטטות היישוב הוא נימוק חשוב, ובזמנם לא היה צורך בנימוקים נוספים, אולם אין בכך סתירה שיכולים להיות נימוקים נוספים. ולכן השאלה העומדת היא אם הנימוקים הנוספים בלבד יכולים להתיר לחזור ולעשות היתר מכירה.

1. הפסקת החקלאות בארץ

ברור שאם החקלאים היהודים לא יעבדו בשנת השמיטה הם יאבדו את אפיקי השיווק של התוצרת, שהרי ברובם קשורים בעסקים רב שנתיים, ואפילו אם ישבתו שנה אחת נראה שלא יוכלו לחזור ולעבד את אדמתם לאחריה, ומכיוון שיישוב הארץ ועבודת אדמתה הם עיקר מצוות יישוב הארץ,²⁷ על מקרים אלו כבר דנו האחרונים והתירו לעשות בעבורם היתר מכירה.²⁸ על כן הדיון צריך להיעשות רק לגבי אותם אנשים שיכולים לא לעבוד בשנה השביעית ולא יאבדו את אדמתם ואחיותם בקרקע.

חלק מהאנשים ישמעו בקול התורה וההלכה ולא יעבדו בשנת השמיטה, ויש אשר לא ישיתו ליבם להוראת חכמי ישראל וימשיכו לעבד את אדמתם כבכל שנה ושנה.

2. הפסד פרנסה

החקלאי הדתי הוא מ"גיבורי הכוח עושי דברו לשמוע בקול דברו".²⁹ חקלאי שמשבית את אדמתו הוא המקיים את מצוות השמיטה כמאמרה. אותם יש לעודד לבל יחרשו ויזרעו בשביעית, אלא יעשו רק מלאכות של שימור קרקע, והם "ישראל אשר בך אתפאר".³⁰ אלא שנשאלת השאלה אם אפשר לעשות

25. "ספר השמיטה" להגר"מ טיקוצ'ינסקי, עמ' נט-סב.

26. "דעת כהן", סי' טז.

27. חת"ס סופר, יו"ד סי' רלד, חידושים לסוכה דף ל ע"א.

28. אגרות הראי"ה קפט.

29. תהילים קג כ.

30. ישעיהו מט ג.

היתר מכירה עבור חקלאים שעול הפרנסה קשה עליהם, וללא מלאכת שביעית לא יצליחו לעבור את שנת השמיטה.

במהלך הדורות קודם היות עם ישראל על ארצו ואדמתו התיירו רבנים (המהרי"ט, שמן המור, לעיל אות ב) עשיית מכירה בהבלעה כדי להציל שדות ישראל מהפסד, ונראה שכן הדין בימינו: אם בגלל השמיטה יאבד היהודי את פרנסתו ושדהו הרי זה "דבר האבד" גדול, ויש לעשות למענו היתר מכירה. אמנם אין בכך התמוטטות היישוב, אולם יש כאן התמוטטות של החקלאי היהודי, ועלינו מוטלת החובה לעזור לו. אולם אם הוא יכול לקבל עזרה ממקורות אחרים, ולא יאבד את שדהו ונחלתו, לא יזדקק להיתר המכירה.

גם הנזקק להיתר המכירה אין ההיתר אלא לשמירת השדה, ואין לעשות כל פעולת הרווחה בשדה, ואסור להוסיף גידולים ושטחים נוספים.

לכן חקלאי השומע בקול דברי חכמים ישתדל להשבית שדהו כליל, אולם אם בעקבות זאת ייתכן שיפסיד את אדמתו, יכול להזדקק להיתר המכירה על מנת לשמר את אדמתו בידו.

3. מכירה על מנת להציל יהודי מעבירה

ברור לכול שאם לא יעשה היתר המכירה, יהיו יהודים רבים שיזרעו גם ללא היתרים הלכתיים, וכאן אנו באים לשאלה אם יש מקום לעשות היתר מכירה כדי להציל יהודים מאיסור עבודת הקרקע בשביעית.

נימוק זה לעשיית היתר המכירה כבר הובא על ידי הרבנים שקיימו את היתר המכירה. סיבה זו הייתה הגורם להיתרו של המהרי"ל דיסקין זצ"ל לעשות היתר מכירה "על מנת לקוץ"³¹. בתשובה³² כתב הרב קוק זצ"ל לרידב"ז: "ברור לי שאם לא אתקן את המכירה על ידי ההרשאה יופקר העניין לגמרי". והוסיף וכתב³³ לרידב"ז: "הנני משתוקק וצמא לחזקה ולהחזיר עטרה ליושנה, ועיני רואות איך שאנחנו רחוקים עדיין מלהוציא אל הפועל את הדבר הגדול הזה, וידעתי ברור שאם לא יעשה עניין המכירה יעברו רבים מאוד על כל איסורי שביעית בלי שום צד היתר כלל, ורשעים ירימו קרן לומר הותרה הרצועה לעקור מצות מן התורה בלי שום שאלה, ואין לשער כמה גדול חורבן תורתנו הקדושה וחילול שם שמים היוצא מזה, על כן הנני מוכרח לצאת בעקבות חז"ל בכלל 'מוטב שיאכלו ישראל בשר תמותות שחוטות ולא יאכלו

31. הגר"מ טיקוצ'ינסקי, "ספר השמיטה", עמ' ס.

32. "משפט כהן" סי' ס.

33. אגרות הראי"ה קפט.

בשר תמותות נבלות'. וכן הוסיף³⁴ 'ובפרט שאם לא ההיתר היו גם כן עובדים באיסור, והיה הדבר גורם פרצות גדולות ביתר ענייני היהדות, כידוע שמי שפועל בעצמו לעשות דבר איסור הולך הוא ונטבע ברעות רבות השם ירחם, מה שאין כן עכשיו כשהם עושים על פי היתר, אפילו אם הוא דחוק אין הדבר מביא פֶּרְצָה'. יסוד זה אנו מוצאים גם באגרת התשובה מאת ועדת השמיטה תשמ"ז.³⁵

נשאלת השאלה וכי אומרים לו לאדם עמוד וחטא בשביל שיזכה חברך, והרי אדרבה הלעיטהו לרשע וימות.³⁶

המשנה³⁷ אומרת: "כרם רבעי מציינין אותו בקוזזות אדמה ושל ערלה בחרסית ושל קברות בסיד וממחה ושופך. אמר רבן שמעון בן גמליאל במה דברים אמורים בשביעית, והצנועים מניחין את המעות ואומרים כל הנלקט מזה יהא מחולל על המעות האלו."

מדברי המשנה לומדים הראשונים³⁸ שהצנועים היו מניחים מעות לחלל את הכרם רבעי עבור אותם הגזלנים שבאים לשדה ולוקחים את הפירות בשאר השנים.³⁹ הצנועים הם חסידים ואנשי מעשה, וקראם צנועים למעלת הענווה כי הכל תלוי בה.⁴⁰

אנו לומדים שאפילו את אותם הגזלנים הבאים ליקח שלא ברשות עלינו להציל שלא יאכלו פירות רבעי, וזו היא דרכם של החסידים ואנשי המעשה בעלי מעלת הענווה. יסוד זה אנו לומדים גם בדברי ר"ע הילדסהיימר (או"ח לב) שכתב לעניין בניית בית כנסת בשבת בקבלנות "אכן בעת ובעונה הזאת אשר בעוונותינו הרבים כמה וכמה פעמים צריכים אנו לבחור הרע במיעוט, וכל שכן לחפש אחר סניפי ההיתר במקום שיש לחוש שאם נחמיר לא ישמעו לנו ויעשו באיסור". ובעניין מכירת אחוזות על מנת לעבוד בשבת כתב בעל

34. אגרות הראי"ה, רצא.

35. מדריך שמיטה לצרכנים תשנ"ד, עמ' 119.

36. ב"ק סט ע"א.

37. מעשר שני פ"ה מ"א.

38. עיינו תוסי' ב"ק סט ע"א, ד"ה והצנועין; והר"ש רא"ש (מעשר שני פ"ה מ"א).

39. דעת הרמב"ם (מעשר שני פ"ט ה"ז) היא שהצנועים עשו מעשיהם רק בשנת השמיטה, ומשמע שבשאר שנים לא עשו תקנה לטובת הגזלנים. אולם כבר העירו האחרונים על פירוש זה של הרמב"ם, עיינו תוסי' רע"א, ומשנה ראשונה (מעשר שני פ"ה מ"א).

40. מהרי"ק (מעשר שני פ"ט ה"ז, ד"ה והצנועין).

הדברי חיים,⁴¹ שיש לפעמים עדיפות שיעבור אדם עבירה קלה אם זו מצילה אותו מעבירה חמורה יותר, וכן הביא ראייה מכך שמותר לשחרר שפחה כדי שלא יבואו לידי עבירה חמורה,⁴² ולכן התירו דבר קל על מנת להינצל מדבר חמור יותר. ואמנם הדברי חיים כתב שאין דבריו אלא הוראת שעה ואין הוראתו כללית, ואסר ליראים מיוחדים להזדקק להיתרו, אולם להמון העם התיר להשתמש בהיתרו (גם מתירי מכירת הקרקעות בשביעית כתבו את ההגבלות שכתב בעל הדברי חיים).

מִרְן הרב קוק זצ"ל הביא⁴³ שאפילו אם אדם עשה איסור בהרכבה, וכעת איננו עומד בניסיון לעקור את אשר נטע באיסור, יכול לעשות מכירת עצים וקרקע לנכרי ויינצל מאיסור קיום. אנו לומדים שעל מנת להציל יהודי מאיסור נטה מִרְן הרב קוק זצ"ל להתיר מכירה לנכרי.

ואין לטעון שאין אנו מחויבים לפעול להצלת יהודים שאינם שומרי תורה ומצוות, שהרי אם הם אחינו, הרי שעלינו מוטלת החובה למעט בכל האיסורים האפשריים, ולהסתמך לפעמים על דעות יחידיות כדי להצילם במה שאפשר, וכפי שמִרְן הרב קוק כתב:⁴⁴ "ומה שסמך (רב מסוים) שעשה עירוב כללי שיש בתוכו גם מעט זרעים) על הפוסקים שהקילו בזרעים, במה שלפי דעתו יש בדבר תועלת, אי אפשר להתווכח בשיקול דעת כזה, שאין הדעות שוות (והעניין של שעת הדחק בוודאי מסור לכל מורה הוראה מר באתרי להבחין את העניין). ומה שכתב כבוד תורתו שההולכים שם הם בלאו הכי מחללים שבת, הלא מכל מקום מצווה למעט מהם את האיסור באיזה פרט שאפשר".

נחלקו האחרונים אם יש להימנע מעשיית דין בחוטאים מחשש שבעקבות כך יצאו לתרבות רעה. הרמ"א⁴⁵ הביא את דעת תרומת הדשן,⁴⁶ שיש לנדות למי שהוא חייב נידוי, ואפילו שיש לחוש שמא על ידי כן יצא לתרבות רעה. הט"ז⁴⁷ חולק וסובר שאם יש חשש שיצא לתרבות רעה יותר, עלינו להשתדל להצילו, ומותר אפילו לא לעשות דין תורה, ובלבד שלא יחמיר מצבו, כאדם שנמכר

41. דברי חיים ח"ב או"ח סי' לב.

42. גיטין לא ע"ב.

43. משפט כהן סי' יז.

44. שו"ת דעת כהן (עניני יו"ד) סימן טז ד"ה בענין העירוב.

45. יו"ד סי' שלד סעי' ג בהגה.

46. פסקים סי' קלח.

47. יו"ד סי' שלד ס"ק א.

לחטוב עצים לעבודה זרה שעלינו לגאלו לבל יתדרדר יותר. אמנם נחלקו שם האחרונים⁴⁸ וסוברים שאין לבטל דין תורה מחששות עתידיים, אולם בנידון דידן הרי לא מדובר בביטול דין תורה אלא בהערמה קודם הגעת האיסור למען לא ייכשלו. גם אין כאן את הדין שאין אומרים לו לאדם "חטא בשביל שיזכה חברך", שהרי דין זה נאמר רק אם החבר עושה מעשה במזיד,⁴⁹ אולם בשוגג או מתוך אי ידיעת התורה אין להחשיבו פושע,⁵⁰ ואפילו חטא קל אפשר לעשות בעבורו, אולם בנידון דידן הרי אין חטא, שהרי מכירה זו כבר הונהגה בארץ ישראל, והוסברו הדברים על ידי גדולי תלמידי חכמים. מכאן עולה שאפילו עבור אנשים שאינם שומעים בקול דברי חכמים, על הצנועים והחסידים להתאמץ בעבורם לבל יבואו חלילה לידי הפקרות גדולה יותר, ולא ישמעו בקול חכמים.

אלא שנשאלת השאלה האם בכל מקרה נעשה היתר מכירה כדי להציל יהודים, והרי ידועה⁵¹ הוראת הרב קוק זצ"ל להימנע ממכירת גינות נוי בשנה השביעית או להרווחה.⁵² לכאורה חוזרת השאלה: הרי ייתכן שיעבדו בקרקע בלא היתר ואם כן שמא עדיף לעשות לצורך כך היתר מכירה.

יש להסביר שההיתר הוא למי שמצד הכורח והדוחק יעבוד גם ללא היתר המכירה, דהיינו כאשר החקלאות היא מרכיב חשוב בפרנסתו, וללא עיבודים אלו תתמוטט כלכלתו, והוא עלול להפסיד את אדמתו, ולכן לא ישמע בקול דברי חכמים לשבות, אלא ימשיך לעבדה כדרכו, אם כן הרי זה כאנוס שאנו צריכים לעזור לו ולהצילו, ולכן יש מקום לעשות עבורו היתר מכירה כדי להצילו, אולם אדם שיעבד אפילו ללא הכרח אלא לשם התרחבות ותענוג, הרי זה כאדם שפושע וחוטא שאין אנו אמורים להצילו.

ונראה שאפילו מכירת משתלות פרחים לייצוא גם כן יש להתיר, ש"הרי מה לי הדרים ומה לי פרחי נוי, כל דבר שיהודי יפסיק לעבד את אדמתו הרי זה

48. עיינו פתחי תשובה יו"ד שלד ס"ק א, רע"א; חוות יאיר סי' קמא; ובאריכות ב"דרכי הוראה למהרי"ץ חיות" ח"א, עמ' רעב.

49. עיינו שבת ד ע"א, תוד"ה וכי.

50. עיינו חזו"א, שחיטה סי' ב אות כח; הרב שרמן, "יחס ההלכה כלפי אחינו שפרשו מדרך התורה והמצוות", תחומין א, עמ' 311.

51. אגרות הראי"ה (קעז, קצח, רפז, רעב); הגראי"ה הרצוג, "פסקים וכתבים", סי' לא; "בצאת השנה", עמ' לא סעי' יב, עמ' מו סעי' א-ב.

52. עיינו אגרות הראי"ה (קעז, רעב).

הפסד גדול⁵³, ועלינו לעזור לו לקראת השביעית. אלא שהאיסור בגינות נוי הוא במקום שאין בכך הפסד הקרקע, שהרי קרקע ללא נוי איננה אבודה. העולה שאין היתר כללי בגלל עבודת ישראל, אלא כאשר ללא עבודת הקרקע, יפסיד האדם כך שייטכן שיצטרך למכור או לעזוב את עבודת אדמתו, ועל כך תיקנו את היתר המכירה.

4. מניעת מכשול

עוד יש להוסיף נימוקים נוספים, שאם לא יעשה היתר המכירה, וחלק גדול מחקלאי ארץ ישראל יעבדו כרגיל, יתמלא השוק בפירות קדושים בקדושת שביעית ובירקות ספחים האסורים באכילה. במצב זה ייכשלו הרבה יהודים תמימים בירקות אסורים.

כמו כן יש לחוש שיהודי לא יוכל לאכול אצל חברו, שהרי אם חברו איננו מקפיד במצוות, הרי שכל הירקות יהיו אסורים באכילה משום ספחים, והדבר יגרום למכשלה עצומה לכלל אזרחי המדינה, ולא זאת בלבד אלא יגרום לפירוד ולשנאה בתוך האומה הישראלית, שהיא עצה קשה לפלג את העם יותר ויותר, ועל אף שגם כיום יש בעיות כשרות, אולם ירקות ופירות טריים אפשר לאכול אצל חברו,⁵⁴ אולם אם לא יעשה "היתר מכירה" כל המערכת הציבורית תיפרד ולא יוכלו אלו לאכול אצל אלו.

5. שביתת הקרקע

עוד יש להוסיף שאם לא יעשה היתר מכירה הרי הקרקע לא תשבות, שהרי יש חקלאים שלא ישמעו בקול חכמים, וימשיכו לעבוד כדרכם גם בשנת השמיטה, והארץ תעבד כהרגלה גם בשנת השמיטה, ואדרבה על ידי שיעשה היתר מכירה לא תעבד ארץ ישראל, ולא יצא עליה חלילה הקצף של "אז תרצה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה".⁵⁵ אם כן ייתכן שמכירת הקרקע לאנשים שממילא לא ישמעו בקול דברי חכמים עדיפה, והיא הצלה לאומה ולארץ ישראל⁵⁶ נחלת ד'.

53. "בצאת השנה", עמ' לג הערה 20.

54. הפרשת תרומות ומעשרות יכול כל אדם להפריש בצנעה.

55. ויקרא כו לד.

56. על השאלה אם הקרקע נמכרת אם כן אין כאן מעלת ארץ ישראל, כבר הרחיב ב"משפט כהן" סי' סג להסביר את הדברים.

ה. סיכום

מדברינו אלו למדנו שיסודות היתר המכירה הם מלפני כארבע מאות שנה, ובלבד שלא יאבדו השדות מרשות ישראל.

בהתחדש היישוב לפני מאה וחמישים שנה, הוסיפו להתיר ליהודים לעבוד בקרקע המכורה לנכרי, ועל שאלה זו נסוב דיון ארוך בין הפוסקים, ואפילו המתירים היו צריכים להסתמך על דעות יחידיות, ואין להתיר אלא בשעת דחק גדולה.

הגדרות שעת הדחק וצורך גדול אינן מוחלטות, אלא שלקראת כל שנת שמיטה יש לבדוק אם יש צורך גדול בעשיית היתר המכירה.

בשמיטה זו לא ירעב היישוב, אפילו אם לא יעבדו את האדמות, אולם אם לא יעשה היתר המכירה יהודים טובים ייכשלו באיסורי מלאכה, השוק יוצף בפירות ובירקות איסור, ולא יוכלו לאכול אלו אצל אלו, והאדמה לא תשבות.

הירא אלוקים משתדל להחיות את קדושת השביעית וקיבוץ גלויות יחד

(אגרות הראיה תקנ"ה, הרב אברהם יצחק הכהן קוק)

כל מי שעושה פעולה להרחיב את גבול ישראל, כדי שיהיה מצדו גורם לקרב את קיבוץ ישראל לא"י, וזה גורם מהירות בגאולה, כי קיבוץ גלויות קיי"ל שהוא קודם לביאת המשיח, ואורן של ישראל הוא הולך ואור קמעא קמעא, כמו שאמרו ז"ל על הדמיון של קריצתא דשחרא, הוא מתקן באמת את קדושת היחוד העליון של יסוד שביעית, ואין קץ להתענוגים הקדושים העליונים שמתרבים על ידי זה והם מושפעים על שורש נשמתו, ונשמת כל ישראל. ולהיפוך מי שגורם ח"ו, לדחוק את רגלי ישראל, ולמעט את קיבוצם של ישראל לא"י, הוא מאחר מצדו את הגאולה, ובין אם אהנו מעשיו או לא אבל מנפשו ומכל שרשי נשמתו הוא מונע אורים גדולים, ואין שיעור לקציצת נטיעות ופירודים שהוא מסבב ד' יצילנו. וירא אלוקים יצא ידי שניהם, זהו מי שמשתדל להחיות בפועל את כל פרטי קדושת השביעית גם בזה"ז כמה דאפשר, ומשתדל ג"כ לקרב במעשיו ובהשפעותיו שצמיחת קרן ישועה והתגלות אורו של משיח צדקנו יהיה בזמן יותר קרוב, שהאורות פועלים בשפע קדושתם אפילו אם חלילה בפועל לא אהנו מעשיו, כי אין שיעור וערך לכחה הרוחני של מחשבה טובה בעינינים קדושים ונשגבים הללו. והשי"ת יזכנו לעבדו עבודה ביחודא שלים, ע"י ההוא טמיר ונעלם ב"ה, דוקא בשם כל ישראל, הגוי כולו וכולנו כאחד נתברך באור פניו.